

Вербець В. В., Вербець О. В.

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті аналізуються проблеми розвитку соціокультурної ідентичності студентської молоді, розглядаються різні аспекти функціонування особистості в повному суперечностей сучасному суспільстві. Автор пропонує розглядати результати соціологічних досліджень як перший етап констатувального експерименту щодо неоднозначного процесу входження молоді у новий соціокультурний час та простір її утотоження з новими зразками духовної культури сьогодення.

Ключові слова: ідентичність, архетип, менталітет, психофрактал, духовність, цінності, покоління, молодь.

В статье анализируются проблемы развития социокультурной идентичности студенческой молодежи, рассматриваются различные аспекты функционирования личности в противоречивом современном обществе. Автор предлагает рассматривать результаты социологических исследований как первый этап констатирующего эксперимента в контексте включенности молодежи в новое социальное время и пространство та идентификации с новыми ценностями духовной культуры.

Ключевые слова: идентичность, архетип, менталитет, психофрактал, духовность, ценности, поколение, молодежь.

The article considers the problems of social and cultural identity development with students' youth, and looks into the various aspects of how personality functions in terms of the modern controversial world. The researcher suggests that the sociological survey data should be regarded as the 1st stage of controversial process of entry for youth into new social and cultural dimensions of time and space which links it with the modern features of contemporary spiritual life.

Key words: identity, archetype, mentality, psychofractal, spirituality, values, generation, youth.

Соціальні трансформації та зрушення в українському суспільстві супроводжуються різними навантаженнями на людську психіку і сві-

домість. Водночас усі перетворення, які відбуваються в суспільстві взагалі, і зокрема у сфері освіти, зосереджуються на особистості – головній дійовій особі і суб'єктові суспільно-історичного процесу. У демократичному суспільстві в центрі таких процесів повинна знаходитись людська особистість з притаманними їй системою культурних цінностей, орієнтацій, ідеалів та ментальністю. У суспільному житті за таких умов зростає роль факторів духовності та творчості як передумов невідворотності подальшого розвитку ідентичності особистості. Тому надзвичайно гостро ця проблема постала в сучасних складних і повних суперечностей соціокультурних процесах. Проблема формування ідентичності студентської молоді є надзвичайно актуальною не лише для педагогічної теорії, але й для практики виховної роботи з молоддю як умови розвитку української демократії, освіти, науки та культури. Варто зазначити, що наше суспільство “знаходиться в ситуації кризи соціокультурної ідентичності. Тому невідповідність критеріїв як колективної, так і індивідуальної ідентичності наявному стану речей як на загально цивілізаційному рівні, так і в національному соціокультурному просторі може мати далекосяжні негативні наслідки» [8, 25]. Аналіз умов та чинників поглиблення потенціалу ідентичності – надзвичайно актуальна проблема сьогодення. У психолого-педагогічній науці і практиці значний інтерес спрямований до становлення суб'єктного, духовно-творчого феномена в людині. Водночас теорії особистості можна розрізнити на психобіологічні (У. Шелдон), біосоціальні (Ф. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм, К. Хорні, К.Юнг), психосоціальні (Дж. Мід, Ч. Кулі, Е. Еріксон, А. Адлер), психостатистичні (Р. Кеттел, Г. Айзенк).

Мета наукової статті – проаналізувати проблеми функціонування ймовірних ідентифікаційних груп студентської молоді у вищих навчальних закладах західних областей України (Львів, Луцьк, Рівне, Острог), на базі яких проводився моніторинг соціально-психологічного самопочуття молоді. Ідентифікація (від лат. *Identicus* – тотожний і *facio* – роблю) – процес встановлення тотожності, подібності об'єктів завдяки спільності певних рис, ознак. У психології і соціології феномен ідентифікації широко застосовується як процес емоційного самоототожнення особистості з іншою людиною, групою, зразком і має теоретико-практичне значення у плані особистісного зростання, самоствердження власних ціннісних орієнтацій і цілей. Тим часом при вивченні колективного несвідомого необхідно усвідомлювати глибину й багатозначність поняття “менталітет” як вищої сили, що репрезентує характер народу й дешифрує родовий код нашої української

спільноти. Це дозволяє збагнути глибинно-психологічні корені становлення й розвитку українського суспільства та його ідентичності. Загалом людство, за К. Юнгом, перебуває в полоні зразків (моделей, типів, патернів) поведінки, відчуттів, стереотипів сприймання і мислення, що зберігаються у змістах різних релігій, міфів, легенд, казок, традицій, ритуалів [12, 27]. Тим часом існуючі у суспільствах зразки поведінки, стилі і способи життя, моделі світо- і самосприйняття, які сформовані ще у “сиву давнину», К. Юнг називав архетипами і вважав, що вони є найдавнішими й універсальними мислеформами, психічними корелятами інстинктів. Тим часом архетип – це досвід людства, що постійно повторюється, це організуючий принцип, форма, яка може наповнюватись тим чи іншим змістом залежно від багатьох чинників середовища – символів, образів, загальних смислів тощо [6, 15]. Зазначимо, що ідентифікація особистості може набувати позитивного або негативного характеру, адже така ситуація визначається особливостями її соціалізації і психосоціальним змістом загалом, що викликає до життя той чи інший архетип. Так, наприклад, архетип “героя», на думку соціолога Олени Донченко, може наповнюватись образом Ісуса Христа, Робіна Гуда, Іллі Муромця, Франкліна Рузвельта, Богдана Хмельницького, а може й образом Антихриста, Іуди, Коцея Безсмертного тощо. Звичайно, у нас є психічні даності і психологічні перспективи наповнення цих даностей, які отримують назву психофракталів. Тим часом психофрактали містять у собі архетипові змісти у вселюдському їх значенні і, водночас, в індивідуальних пропорціях і потенційних формах розвитку цих змістів. Зазвичай актуалізація потенціалу особистості залежить як від індивідуального психічного вираження душі (або від її психофрактала, тобто обмеженого, певного призначення), так і від якості того духу, який спонукає душу до розвитку. Тому головною метою розвитку особистості є пробудження її душі шляхом формування і зміцнення її духу [6, 16]. Звичайно такі проблеми мають бути усвідомлені насамперед у молодіжному середовищі та постати у напрямку: “Ким ми були ? Ким ми є? Ким прагнемо бути?». На жаль, для молоді сьогодення характерна узвичаєність розпливчатості та динамічно швидкої зміни цінностей, життєвих стилів і браку морально-етичних і суспільно-політичних переконань. Це пояснюється руйнацією в суспільстві ідеології, культурних і релігійних переконань, поширення розгубленості перед постмодерністською множиною культурних альтернатив тощо. Так, на думку експертів, у студентському середовищі набувають поширення такі ймовірні ідентифікаційні групи: “агресивні» – 43,1%, “телевізійні» –

35,2%, “розчаровані» – 27,2%, “прогресивні» – 26,6%, “надій» – 22,3%, “втрачені» – 20,5%, “цинічні» – 19,8%, “ошукані» – 19,3%, “прагматичні» – 16,5%, “примирені» – 16,2%, “скептичні» – 13,4% [3, 76]. Результати соціального моніторингу свідчать про те, що в молодіжному середовищі нагромаджується соціально-психологічний потенціал, який має не тільки продуктивне та життєтворче спрямування, але й наповнюється суттєвою деструктивною енергією та вирізняється ескалацією соціально-психологічної напруженості. Зазначимо, що надмірне соціально-психологічного напруження викликає необхідність його ефективного зменшення та спрямування у конструктивне русло. Аналіз результатів моніторингового дослідження свідчить про наявність потужних та амбівалентних тенденцій, які можна назвати “еволюційними» та “конфліктними». Такі суперечливі тенденції свідчать про те, що в молодіжному середовищі, з одного боку, нагромаджується не лише байдужість, інертність і невпевненість як компонентів соціальної аномії, але й збільшується агресивність, продукується максималізм та здійснюються вчинки немотивованої поведінки. Такі суперечності мають прояв у двох протилежних напрямках. Одна суперечність проявляється у надмірному мотивованому сподіванні й очікуванні молоді у виповненні їхніх бажань та сподівань, витоки яких базуються на відомих засадах “патерналізму», коли студентська молодь перекладає свої надії і сподівання та їх вирішення не на себе, а на різні соціальні інститути виховання – сім’ю, молодіжні референтні групи, школу, ВНЗ тощо. З іншого боку, молодь не бажає чекати “оманливого майбутнього», вона бажає мати “все сьогодні» і повною мірою. Як стверджував К. Юнг, джерелом психопатології має є психопатологія індивідів [13, 55]. Важливо також враховувати надмірну пасивність, байдужість та інертність молоді, які спричиняють експансію соціально-психологічного напруження та дискомфорт особистості. Сьогодні українська молодь має усвідомити необхідність своєї участі в гуманізації не тільки вітчизняної політичної сфери, але й соціокультурної: сприяти формуванню демократичного мислення, впроваджувати в соціальну практику елементи нової етики, поглиблювати змістовність спілкування між політичними та громадськими організаціями і державою, уможливлувати засвоєння норм цивілізаційної поведінки та продукувати високу духовну культуру. Адже важливість аналізу процесів її самореалізації насамперед в тому, що перед українською системою освіти стоять завдання виховати особистість, яка спроможна здійснювати демократичні перетворення, змінювати навколишній світ та себе в цьому світі і збагачувати систе-

му цінностей національного виховання й освіти. Умовою таких перетворень виступає високий рівень духовної культури суспільства та особистості. Зазначимо те, що "духовна культура, це – головна умова й основа життя суспільства і кожної людини, засіб і середовище виховання особистості, розвитку людської індивідуальності, яка втілює загальнолюдські цілі, прагнення, вселюдську сутність» [1, 5]. Водночас поняття "духовна культура» відображає категорію, яка включає в себе не тільки сукупність культурних цінностей та процес їх формування, але і духовні потреби, інтереси, смаки, ідеали, засоби задоволення потреб, їх розвиток, ціннісні орієнтації, що репрезентуються в практичній діяльності, взагалі в духовному стані особистості [1, 6]. У контексті нашого дослідження варто визначити коло проблем, які впливають на процес формування соціокультурної ідентичності молоді в галузі духовної культури. Варто зазначити, що категорії духовного життя та духовної культури молоді взаємозалежні, мають значні відмінності, тому потрібно зробити уточнення їх категоріального апарату, структури та закономірностей розвитку. Тому виникає необхідність вивчення та поглиблення знань про духовне життя як більш широкої за обсягом категорії порівняно з категорією суспільної свідомості. З іншого боку, теоретичні та емпіричні дослідження духовного життя й духовної культури стримуються відсутністю інноваційних обґрунтованих концепцій і заангажованістю представників наукових шкіл матеріалістичними та детерміністськими підходами, що також викликає необхідність розширення спектру підходів, кутів зору серед фахівців різних галузей у науковому вивченні проблем ідентичності в молодіжному середовищі [2, 59]. Коло визначених проблем має такі особливості: по-перше, духовне життя суспільства, насамперед, ґрунтується на суспільній свідомості, містить у собі суперечності об'єктивного та ірраціонального характеру; по-друге, духовне життя варто розглядати як цілісний та динамічний процес функціонування духовної культури у всій багатоманітності й поліфонічності, як феноменологічний компонент соціокультурного розвитку суспільства; по-третє, духовне життя репрезентується в різних галузях суспільного життя – матеріальному виробництві, соціально-політичній практиці, морально-етичній сфері, духовно-творчій діяльності тощо; по-четверте, духовне життя – це трансцендентний феномен соціогенезису особистості в соціокультурному часі й просторі. Водночас існують інші точки зору стосовно феномена духовного життя як системи взаємообумовлених відношень духовного й матеріального виробництв у життєдіяльності суспільства, з одного боку, та відносно самостійної

галузі суспільного життя, з іншого [4, 221]. Варто зазначити, що духовне життя – надзвичайно складне явище, яке репрезентує шедеври світової цивілізації, виступає школою морального та художнього виховання, є невід’ємною частиною сучасного життя й відкриває майбутнє через призму історичного досвіду [7, 5]. Адже, створюючи нові твори мистецтва, їхні творці звертаються до надбань попередніх цивілізацій у пошуках знань та досвіду, аналізують чинники звершень, помилок та мотивацію вчинків особистості в різні історичні епохи, успадковують міфологічні моделі мислення, мови та дій. При цьому в кожну епоху відбувається сприйняття цінностей попередніх культур по-іншому, і така оцінка, безперечно, буде варіативною відповідно до наявних стандартів та нормативно-ціннісних моделей духовного життя минулих, нинішніх та наступних поколінь. У цьому випадку досить категорично наголошував іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гасет на тому, що “сьогодні ми свідки тріумфу гіпердемократії, в якій маса діє безпосередньо без закону, за допомогою матеріального тиску, накидаючи свої прагнення й смаки» і тому “маса розчавлює під собою все, що відмінне, незвичайне, індивідуальне, кваліфіковане й добірне» [11, 20]. Тим часом у сучасному духовному житті різних соціальних спільнот відбуваються динамічні кількісні та якісні зміни, трансформується зміст та форма духовно-творчої діяльності. Назагал, духовне життя молоді вирізняється такими чинниками та умовами: 1. Вихідними передумовами духовного розвитку особистості (суспільно-історичними, соціокультурними, соціально-психологічними архетипами тощо). 2. Специфікою діяльності молодіжних спільнот у галузі духовного виробництва – прагматизмом, цілеспрямованістю, загостреною критичністю, креативністю та бажаннями самореалізації. 3. Особливостями духовного спілкування між особою та спільнотою з метою розповсюдження, збагачення та засвоєння цінностей, ідей, поглядів, звичок та моделей поведінки на засадах динамічності, вимогливості, нетерпимості до інших точок зору. 4. Структурою духовних потреб та інтересів – домінуванням гедоністичних (з метою отримання насолоди, розважальних тощо) над інтелектуальними та соціальними. 5. Пріоритетами цінностей, ідеалів та життєвих планів прагматичного й раціонального характеру над духовними й трансцендентними. Важливою ознакою духовного життя молоді є репрезентація цінностей, ідей і уявлень у віртуальному світі функціонування різних соціальних спільнот. Відомо, що в суспільній свідомості існують не лише офіційно визнані наукові, художні та інші ідеї сьогодення, але й уявлення стосовно майбутнього, трансцендентного віртуального світу спільно-

ти та особистості. Варто зазначити, що суспільна свідомість охоплює не лише гносеологічний аспект духовної культури. З іншого боку, суспільна свідомість є конкретним продуктом розвитку духовної культури. Аналіз цієї проблеми виразно простежується у творах видатного українського філософа Г.С. Сковороди. Так, у праці "Наркіс. Розмова про те: Пізнай себе» учений доводив, що головне в житті "пізнати себе і збагнути Бога, пізнати і збагнути точну людину і оману від її тіні», і що, відповідно, самопізнання людини відбувається в трьох аспектах: загальнолюдському (визначення рис, які відрізняють людину від інших живих істот), національному (визначення своїх особливостей як члена етносу) та індивідуальному [10, 168]. Г.С. Сковорода неодноразово стверджував, що сила педагога в його знаннях, благородстві, гідності, чесності, любові і повазі до дітей, до своєї професії, в служінні добру. Філософ підкреслював, що вчитель повинен досить уважно вивчати нахили і здібності своїх вихованців, що виявляються в процесі праці, в процесі діяльності. А для того, щоб вчитель добре виконував свої обов'язки, він сам повинен мати "сродність» до педагогічної діяльності, до великої місії вихователя молоді [10, 168]. Варто зазначити, що духовна культура виступає своєрідним системним елементом духовної галузі. Психолог Савчин М.В. стверджує, що "духовність – необхідна умова досягнення людиною щастя» [9, 81]. Якщо змінюються галузі духовної культури, відповідно змінюється духовне виробництво, освіта, виховання, естетична культура, морально-етичні парадигми тощо. Тому духовна культура акумулює зміни всіх проявів духовної галузі й виступає якісною характеристикою духовного життя як цілого. У разі об'єднання якісних характеристик – наукової й освітньої діяльності, естетичної, моральної та професійної культури – можна отримати інтегровані оцінки духовного життя як системи. Незважаючи на те, що вивчення суті соціокультурної ідентичності та самовизначення займає важливе місце в теоретичних та емпіричних дослідженнях психологів, педагогів, соціологів, філософів, культурологів та інших науковців, які працюють у суміжних із загальною та соціальною педагогікою науках, звернення до неї обумовлено невірністю соціально-педагогічних аспектів формування високопрофесійного фахівця гуманітарної галузі. Учителеві, звичайно, потрібно вирішувати завдання різних типів (стратегічні, технологічні й методичні) в цілісній та агрегованій системі. Водночас навчання і виховання – це завжди процеси творення нового, певною мірою стимулювання у "пробудженні» внутрішніх сутнісних сил та продуктивна трансформація особистості. Зрозуміло, що педагогічна творчість до-

силь жорстко лімітована у часі й просторі, водночас вона повинна мати варіативний характер та ґрунтуватися на співтворчості суб'єктів навчально-виховного процесу – вчителів, учнів та репрезентуватися відповідними педагогічними технологіями. Джерелами творчих ідей і інновацій виступають не лише освітні заклади, але й соціальне середовище та науково обґрунтовані «соціальні замовлення» державних, громадських та комерційних установ та організацій. Важливу роль здобувають сьогодні досягнення наук про людину, її виховання і розвиток – педагогіка, психологія, культурологія, соціальна педагогіка та психологія тощо. Отже, важливість проблеми поглибленого розвитку соціальної, духовної, наукової та педагогічної ідентичності студентської молоді надзвичайно актуальні і, на наш погляд, найменш розроблені у сучасній педагогічній науці. Зазначимо, що інтеграція точок зору щодо сутності формування ідентичності полягає в осмисленні наукових доробок не лише психологічних, соціальних та педагогічних галузей, але й пошуків у подальшому розкритті когнітивно-фізіологічних, морально-етичних, соціально-психологічних та суспільно-історичних ресурсів особистості. Варто наголосити, що розвиток особистості здійснюється на принципах духовності, культуровідповідності, природовідповідності, гуманізму, народності, полікультурності тощо. Як свідчить аналіз наукової літератури, у навчально-виховному процесі вищого освітнього закладу використовуються різноманітні способи та напрямки формування соціокультурної ідентичності, які спрямовані на поглиблення системи морально-етичних норм та цінностей: а) використання надбань загальнолюдської, національної та християнської культури; б) формування навичок та умінь професійної готовності до керівництва педагогічним колективом; в) формування вільної, цілісної особистості з високою громадською та патріотичною свідомістю; г) створення комфортного соціально-психологічного середовища в студентському колективі на основі традицій, досвіду поколінь та народної педагогіки; д) впровадження особистісно-орієнтованого підходу до навчально-виховного процесу; є) визнання свободи світогляду, розвиток креативності, критичності мислення та поглиблення творчих здібностей студентів; ж) підвищення освітнього, інтелектуального рівнів учасників навчально-виховного процесу у ВНЗ. Суперечливість наявних у масовій свідомості соціокультурних норм відображається на глибині соціалізації індивіда, зокрема, на формуванні системи соціально-культурних настановлень. Якщо настановлення індивіда не відповідають засадничим соціально-культурним нормам, то стає можливим виникнення когнітивного

дисонансу в свідомості індивіда, а це призводить до гальмування процесу задоволення духовних потреб і поширення соціальної фрустрації серед громадян. Для зниження когнітивного дисонансу людині залишається або прийняти нову систему соціально-культурних норм, або формально підкоритися "чужим» нормам і для цього зменшити вагомість власних моральних чи соціальних настановлень. Відтак несприйняття соціокультурних норм та одночасно формальне виконання вимог держави породжує кризу моралі. Тому для формування морально відповідального, духовно зрілого громадянина необхідно:

- створювати відповідну систему соціальних норм, яка буде сприйнятна у суспільстві;

- налагодити справедливий соціальний контроль (за відсутності зомбування за допомогою ЗМІ);

- оновлювати систему громадянського виховання з метою морального, соціокультурного, етичного, гуманістичного, загалом духовного розвитку особистості;

- створювати умови для саморозвитку особистості. Отже, проблема становлення особистості, її професійний та соціально-психологічний розвиток в умовах трансформації суспільних відносин набуває актуального значення саме через необхідність вивчення ідентифікаційних ресурсів суспільства. Адже, на думку О. Довженка, "...попереду величезні перспективи розвитку, можливості творення, що зростають у геометричній прогресії, можливості такі грандіозні..." [5, 170].

Сьогодні виклик часу – співіснування, перетинання і резонування різних тенденцій розвитку суспільства та його галузей. Водночас жодна із визначених тенденцій не може претендувати на виняткове значення, що дозволяє, не зазнаючи шкоди, абстрагуватися від інших. Рух у цьому напрямі може розумітися як комплекс інституціональних змін, і передусім, змін у соціокультурному середовищі. Нині відкриваються нові можливості у використанні традицій і звичаїв, колективних відносин і взаємодій, неформальних комунікацій і соціальних мереж, із синтезом елементів керованості, самокерованості та некерованості. Усе це забезпечує культуру спільної діяльності, спілкування, кооперації, з одного боку, але породжує проблеми "самотності у натовпі», війни всіх проти всіх, озлоблення, непідготовленості людини до потреб оточення, з іншого. У зв'язку з цим потребує якісного оновлення зміст поняття духовного та соціального прогресу: крім стабільного і збалансованого зростання, він має орієнтуватися на такі етичні цінності, як солідарність, свобода вибору, терпимість та соціальну відповідальність.

Література:

1. Авдіянц Г. Г. Духовна культура як основа гуманізації вищої педагогічної освіти // Проблеми гуманізації та виховання у вищому закладі освіти: / Матер. Четвертих Ірпінських Міжнар. наук.– педагогічних читань. – Ірпінь, 2006. – С. 5-9.
2. Білокінь І. Духовна культура як чинник моральної і громадянської спрямованості // Соціальна психологія. – № 6. – 2008. – С. 59-66.
3. Вербець В.В. Проблеми та перспективи формування соціального потенціалу студентської молоді // Наукові записки. Серія “Психологія і педагогіка. – Острог: Вид-во Національного університету “Острозька академія», 2007. – Вип. 9. – С. 76-79.
4. Гырдев Д. Актуальные проблемы общественного сознания. – М.: Прогресс, 1982. – С. 221-232.
5. Довженко О. П. Твори в п'яти томах. – Т. 4. – К.: Дніпро, 1965. – С. 170-175.
6. Донченко О. Психосоціальний невроз “пуер етернус» / Соціальна психологія. – 2006. – № 5 (19). – С. 15-21.
7. Древние цивилизации / С. С. Аверинцев, В. П. Алексеев, В. Г. Ардзинба и др.: Под общ. ред. Г. М. Бонгард-Левина. – М.: Мысль, 1989. – С. 5-25.
8. Зайцев М. О. Проблема цивілізаційного вибору України як проблема ідентичності // Феномен ідентичності: зміст, структура та механізми формування / Матер. наук.-практ. конференції. – Рівне, 2008. – С. 25-30.
9. Савчин М. В. Духовний потенціал людини. Монографія. – Івано-Франківськ, 2001. – 203 с.
10. Сковорода Г. С. Наркис. Розмова про те: Пізнай себе / Твори у двох томах. – Т. 1. – К.: Обереги, 1994. – С. 168-173.
11. Хосе Ортега-і-Гасет. Бунт мас / Вибрані твори. – К.: Основи, 1994. – С. 20-37.
12. К. Юнг. Архетип и символ. – М., 1991. – С. 27-29.
13. К. Г. Юнг. Избранное. – Минск, 1998. – С. 55-75.